

Малінська Г.Д.

Національний транспортний університет

Горбань Г.М.

Національний транспортний університет

МОВНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В БАГАТОМОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Стаття присвячена науково-теоретичному аналізу наслідків русифікації та мовних конфліктів в Україні, а також визначенню стратегічних підходів для подолання цих викликів. У дослідженні мовна політика розглядається як системна сукупність інструментів і заходів, спрямованих на практичну реалізацію державного регулювання мовних відносин, забезпечення мовної рівноваги та досягнення визначених соціокультурних і правових цілей, що ґрунтуються на принципах конституційного права. Розглядаються ключові положення нормативно-правових актів, що регламентують використання державної мови в публічному секторі, офіційній документації, бізнес-комунікаціях і повсякденному житті. Окреслено основні завдання мовної політики, зокрема забезпечення високого рівня володіння українською мовою серед державних службовців, розробка та впровадження стандартів професійної термінології, а також створення сприятливих умов для популяризації української мови серед громадян. Значна увага приділена ролі державної мови як інструмента національної безпеки, особливо в контексті реінтеграції тимчасово окупованих територій. У статті обґрунтовується стратегічна роль української мови як фундаментального чинника збереження національної ідентичності, забезпечення соціальної гармонії та утвердження державності. Підкреслено, що зростання частки україномовного культурного продукту є важливим індикатором успішності реалізації мовної політики. Наголошується на інтегративній функції української мови, яка сприяє консолідації суспільства, модернізації соціальних процесів та ефективній протидії зовнішнім загрозам. Таким чином, стаття висвітлює ключові аспекти розвитку мовної політики, що є необхідними для посилення позицій української мови як центрального елемента національного самовизначення.

Ключові слова: багатомовне середовище, державна мова, конституційні принципи, лінгвоцид, українська мова.

Постановка проблеми. Мовна політика України як об'єкт наукового аналізу є комплексом нормативно-правових актів, державних програм та стратегічних концепцій, які, у світлі сучасних суспільних трансформацій, виконують функцію регулювання мовних відносин задля гармонізації мовного середовища. З огляду на це, ключовими аспектами мовної політики є закріплення статусу української мови як державної, забезпечення її всебічного розвитку та функціонування у всіх сферах суспільного життя, а також збереження й підтримка мовного та культурного розмаїття. Варто підкреслити, що мовна політика забезпечує національну суб'єктність держави, що, зі свого боку, є важливим чинником її ефективної саморепрезентації у глобальному просторі.

Таким чином, формування мовної політики можна розглядати як стратегічно важливий

напрямок державного управління, який у контексті суспільного розвитку спрямований на забезпечення соціальної консолідації, стабільності та культурного поступу країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні наукові розвідки з питань мовної політики в Україні та міжнародного контексту вказують на важливість наукових підходів до цієї проблематики. Б.Ажнюк розглядає адаптацію української мовної політики до європейських стандартів, зокрема через імплементацію принципів Європейської хартії регіональних або міноритарних мов, що дозволяє забезпечити баланс між підтримкою державної мови та захистом мовних прав національних меншин [2]. Соціолінгвістичні аспекти мовної політики розкрито у дослідженні Т.Фудерера та О.Данилевської [12], які аналізують суспільне сприйняття української мови та ставлення

до двомовності серед представників різних вікових груп. Їхній висновок про поступове зростання престижу української мови серед молоді свідчить про позитивні зміни у мовній ідентичності суспільства. Зі свого боку, О. Висоцький зосереджується на стратегічних і технологічних аспектах мовної політики, наголошуючи на важливості впровадження сучасних підходів до популяризації державної мови, зокрема в освітній і медіасфері [5]. Це доповнюється дослідженням Д. Абрамової, яка аналізує правове забезпечення мовної політики у контексті захисту прав національних меншин, демонструючи складність і багатовекторність цього питання [1]. Комплексний підхід до мовного законодавства представлено у збірнику «Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ» [8], де досліджено як теоретичні, так і практичні аспекти мовної політики. У роботі І. Бабія проаналізовано еволюцію мовної політики в незалежній Україні, наголошено на її ключовій ролі у формуванні національної ідентичності та зміцненні державності [3]. Проблематика мовних прав етнічних меншин у Європі, висвітлена І. Бурковським [4], дозволяє зіставити український досвід з європейським контекстом, що є важливим для вдосконалення мовної політики. Г. Шумицька досліджує специфіку функціонування української мови у полілінгвальному просторі Закарпаття, підкреслюючи значення регіонального підходу до мовного планування [13].

Отже, сучасні дослідження з мовної політики України свідчать про її важливість у контексті державності, соціальної згуртованості та інтеграції у європейський простір. Подальший розвиток цієї сфери має спиратися на поєднання національних пріоритетів із міжнародними стандартами, забезпечуючи права всіх мовних спільнот.

Постановка завдання. Мета статті полягає в науково обґрунтованому аналізі наслідків русифікації та мовних суперечностей в Україні, а також у визначенні стратегічних підходів до подолання цих викликів.

Виклад основного матеріалу. Державна мовна політика, згідно з одним із визначень, є «системою заходів, спрямованих на практичну реалізацію державного управління та досягнення поставлених цілей, що базується на конституційних засадах» [7]. Інакше кажучи, формування державної мовної політики потребує створення належної законодавчої бази, яка, зі свого боку, забезпечує механізми її становлення та розвитку. Нагадаємо, що в Україні така законодавча база включає понад десять законів та інших нор-

мативно-правових актів, які регулюють мовну сферу. Зокрема, як визначено у статті 10 Конституції України [6], державною мовою є українська. Крім того, згідно із Законом України «Про громадянство України» [9], володіння українською мовою визначено як одну з обов'язкових умов для набуття громадянства. Крім того, Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [10] передбачає всебічний захист, розвиток та утвердження української мови як основного державотворчого чинника, зокрема: забезпечення її державного статусу, функціонування у всіх сферах суспільного життя та використання як інструмента міжетнічного спілкування. Політика спрямована на зміцнення національної ідентичності, культурної спадщини, історичної пам'яті, а також національної єдності та безпеки. Особливу увагу приділено популяризації мови в міжнародному середовищі, задоволенню мовних потреб українців за кордоном та сприянню вивченню української мови як в Україні, так і поза її межами. Значне місце відводиться підтримці та розвитку української жестової мови, поширенню знань про державну мову, популяризації її діалектів, а також запобіганню вульгаризації та мовному змішуванню.

Політика також сприяє дотриманню стандартів української мови, включно з правописними нормами, і підтримці використання питомих українських слів замість іншомовних запозичень у разі наявності рівнозначних відповідників. Усі ці заходи спрямовані на забезпечення подальшого функціонування української мови як основи державності та засобу об'єднання українського суспільства.

Україна як багатонаціональна та багатокультурна держава пережила значний вплив різних політичних режимів, які суттєво вплинули на мовну ситуацію в країні. Одним із найважливіших історичних чинників, що спричинив мовні суперечності, була русифікація – системна політика, яка проводилася протягом кількох століть, але найбільш інтенсивно в часи Радянського Союзу. Політика русифікації, яка мала на меті асиміляцію неросійських народів у складі Російської імперії та пізніше Радянського Союзу, передбачала витіснення української мови з ключових сфер життя. Уже в XIX ст., в часи Російської імперії, діяли численні заборони на використання української мови в освіті. Наприклад, Валуєвський циркуляр 1863 року прямо забороняв видання українською мовою шкільних підручників та літератури релігійного характеру, заявляючи, що «української мови не було, немає і бути не може». Емський

указ 1876 року ще більше посилив ці обмеження. У радянський період, особливо в другій половині ХХ ст., українська мова зазнала значного витіснення із системи освіти, державного управління, науки та медіа. Російська мова була оголошена «мовою міжнаціонального спілкування», що фактично призвело до її домінування у публічній сфері. Використання української мови часто асоціювалося з «сільською» культурою, що сприяло формуванню стереотипів про її «непрестижність» та «несучасність». Ця стигматизація вплинула на мовні уподобання багатьох міських жителів, які почали віддавати перевагу російській мові.

Масова русифікація залишила глибокий слід на мовній ситуації в Україні, зокрема втрата позицій української мови: у багатьох східних і південних регіонах України російська мова стала домінуючою в повсякденному спілкуванні, наприклад, у Донецькій, Луганській, Одеській областях.

У радянські часи значна частина молодого покоління вивчала українську мову як другорядну дисципліну в школах, що призвело до низького рівня її знання та використання. Російська мова посідала привілейоване становище, тоді як українська залишалася маргіналізованою. Це спричинило дисбаланс у мовній поведінці населення та соціальну нерівність між носіями цих мов.

Після здобуття Україною незалежності у 1991 році виникла необхідність відновлення позицій української мови. Проте історична спадщина русифікації стала джерелом численних мовних суперечностей. Західні та центральні області України більшою мірою зберегли українську мову в повсякденному житті, тоді як у східних і південних регіонах домінує російська. Мовне питання стало інструментом політичної боротьби. Політичні партії використовують мовну тематику для мобілізації електорату, що іноді призводить до загострення соціальних протиріч.

Україна зіштовхується зі складними викликами, пов'язаними з історичною спадщиною русифікації, яка значно вплинула на мовну ситуацію в країні. Результатом багаторічної асиміляції стало, як вже зазначалося, зменшення використання української мови у багатьох регіонах, що створює загрозу для національної ідентичності та мовної рівності. Подолання цих наслідків вимагає комплексного, науково обґрунтованого підходу, спрямованого на забезпечення соціальної гармонії, зміцнення державної мови та підтримку культурного розмаїття.

Одним із ключових напрямів є реалізація мовної політики, яка має на меті закріплення укра-

їнської мови як повноцінного засобу комунікації в усіх сферах життя. Для цього необхідно вдосконалити законодавчу базу, зокрема забезпечити ефективне виконання норм закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [10]. Важливо також впровадити системний моніторинг мовної ситуації в регіонах, щоб своєчасно виявляти проблемні зони та забезпечувати їх цілеспрямовану підтримку.

Особлива роль у зміцненні позицій державної мови належить освітній сфері. Пріоритетом має бути розширення мережі україномовних шкіл у регіонах, де українська мова використовується недостатньо. Важливо створювати можливості для вивчення мови дорослим населенням через безплатні курси та сучасні мовні платформи. Інноваційні методи, такі як мовні табори та інтеграція україномовного контенту в популярні цифрові середовища, можуть зробити вивчення мови ефективнішим і привабливішим. Не менш важливо стимулювати педагогів працювати у регіонах із низьким рівнем використання української мови, забезпечуючи їх матеріальну та професійну підтримку.

У багатонаціональній країні, такої як Україна, гармонізація мовної політики вимагає врахування інтересів національних меншин. Це означає забезпечення прав меншин на збереження і розвиток рідної мови та культури, одночасно сприяючи вивченню української як державної. Інтеграція мовної політики має включати підтримку двомовності та крос культурного діалогу, що сприятиме формуванню толерантного суспільства та консолідації громадян.

Важливим елементом мовної трансформації є засоби масової інформації. Розширення україномовного контенту в національних та регіональних медіа, використання соціальних мереж, подкастів і стримінгових сервісів сприятиме популяризації української мови серед молоді та широкого загалу.

Отже, подолання наслідків русифікації в Україні вимагає інтегрованого підходу, який включає вдосконалення законодавства, розширення освітніх програм, підтримку прав національних меншин і посилення позицій української мови у медіа. Ці заходи сприятимуть не лише зміцненню ролі української мови, але й забезпечать соціальну рівновагу, національну єдність та культурне багатство в сучасній Україні.

15 березня 2024 року Урядом було затверджено Державну цільову національно-культурну програму забезпечення комплексного розвитку та функціонування української мови як держав-

ної у всіх сферах суспільного життя на період до 2030 року [11]. Ця програма спрямована на поступове створення єдиного мовно-інформаційного простору на всій території України. Вона включає низку спеціальних проєктів:

1. Подолання наслідків лінгвоциду та відновлення функціонування української мови на декупованих територіях. Передбачено створення мережі курсів з вивчення української мови, популяризацію українського медіапродукту, розповсюдження дитячої літератури та шкільних підручників, а також запровадження сертифікатів для придбання україномовних книг і курсів.

2. Інформаційні кампанії для популяризації української мови. Планується запуск та підтримка медіапроєктів, спрямованих на просування української мови, створення національного порталу для вивчення мови, а також мотивування громадян до читання та поширення україномовної літератури.

3. Підвищення кваліфікації педагогічних працівників у викладанні української мови. Програма передбачає вдосконалення методик викладання, підготовку нових підручників і методичних матеріалів, а також започаткування курсів для вчителів.

Документ визначає українську мову як фундаментальний елемент функціонування публічного сектору, регламентуючи її обов'язкове використання у всіх аспектах державної діяльності. Згідно з прогнозами, до 2030 року всі державні службовці мають не лише володіти державною мовою на високому рівні, а й демонструвати здатність застосовувати її відповідно до правописних норм. Це має стратегічне значення, адже мовна компетентність чиновників є запорукою ефективного функціонування публічних комунікацій, що сприяє зростанню довіри громадян до державних інституцій. У такому аспекті українська мова виконує роль інтеграційного механізму, що консолідує суспільство.

Українська мова визначена як обов'язковий інструмент для ведення офіційної документації, бізнес-комунікацій та інформаційного споживання. У цьому аспекті важливим є створення умов для підвищення мовної компетентності працівників бізнес-сфери. Впровадження стандартів професійної термінології дозволить уніфікувати мовні практики у корпоративному середовищі, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності бізнесу на національному та міжнародному рівнях. На нашу думку, такий підхід є виявом усвідомлення важливості мови як економічного ресурсу, здатного оптимізувати бізнес-процеси та забезпечити сталий розвиток економіки.

Програма передбачає також закріплення української мови як основної у побутовій сфері. Згідно з прогнозами, до 2030 року 80 % населення використовуватимуть українську мову у повсякденному спілкуванні. Такий показник відображає тенденцію до зміцнення мовної ідентичності серед громадян, що є невід'ємною частиною формування національної свідомості. Варто зазначити, що збільшення частки україномовного культурного продукту до 85 % є не лише показником успішної реалізації програми, але й свідченням культурного збагачення суспільства. Очевидно, що культурний продукт, створений українською мовою, сприяє формуванню духовних цінностей, які об'єднують націю.

Реалізація програми базується на концептуальному підході до удосконалення державної мовної політики, що включає систематичне впровадження інноваційних підходів до мовного планування. Така політика спрямована на забезпечення всебічної інтеграції української мови у всі сфери життєдіяльності країни, сприяючи модернізації суспільства та зміцненню державності. Іншими словами, українська мова є не лише засобом комунікації, але й основою культурно-історичної спадщини та національного самовизначення. Враховуючи виклики, які постають перед країною, особливо у контексті зовнішніх загроз, зміцнення позицій української мови стає важливим чинником забезпечення політичної незалежності та соціальної згуртованості.

Таким чином, українська мова не лише виконує функцію засобу комунікації, але й стає стратегічним ресурсом для національної безпеки, розвитку суспільства та формування конкурентоспроможної держави у глобальному середовищі.

Висновки. Мовна політика в Україні має ключове значення для збереження національної ідентичності та державної цілісності. Попри численні виклики, зокрема історичну спадщину, багатомовність та політичні впливи, Україна має всі передумови для успішного розвитку української мови. Реалізація законодавства, популяризація мови та повага до прав мовних меншин є основою для створення гармонійного мовного середовища.

Очевидно, що наслідки багаторічної русифікації суттєво вплинули на мовну ситуацію в Україні, спричинивши зменшення використання української мови в окремих регіонах та посилення мовних суперечностей. Для подолання цих проблем необхідний системний і багаторівневий підхід, що включає реалізацію ефективної мовної політики, удосконалення освітніх програм, підтримку

прав національних меншин та зміцнення позицій української мови в медійному та суспільному просторі.

Одним із ключових висновків є необхідність розробки та впровадження довгострокової мовної стратегії, яка забезпечить функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя. Освітні ініціативи мають стати основним інструментом зміцнення мовної ідентичності, особливо в регіонах із низьким рівнем використання української мови. Важливим аспектом є гармонізація мовної політики, яка враховуватиме права національних меншин, сприятиме соціальній стабільності та створенню взаємоповаги у багатомовному суспільстві. Крім того, українська мова повинна

відігравати значну роль у процесах реінтеграції деокупованих територій та зміцнення національної безпеки.

Перспективи подальших досліджень охоплюють такі напрями: аналіз ефективності реалізації мовного законодавства у різних регіонах країни, дослідження впливу освітніх і культурних ініціатив на популяризацію української мови. Окрему увагу слід приділити адаптації міжнародного досвіду мовної гармонізації до українського контексту.

Запропоновані напрями досліджень сприятимуть не лише вдосконаленню мовної політики, але й забезпеченню національної єдності, соціальної гармонії та збереженню культурного розмаїття України.

Список літератури:

1. Абрамова Д. Правове регулювання державної мовної політики у сфері захисту прав національних меншин. *Збірник наукових праць*, 2019. Вип. 1 (22). С. 226–261.
2. Ажнюк Б. Мовна політика: європейські критерії і Україна. *Українське мовознавство*. 2019. № 1(49). С. 9–31.
3. Бабій І. Мовна політика незалежної України. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2021. Вип. 45(1). С. 101–106.
4. Бурковський І. Проблема етнічних меншин та їхніх мов у Європі: проблема-анахронізм? *Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ*. 2019. С. 359–373.
5. Висоцький О. Технології та стратегії мовної політики. *Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність: Матеріали Міжнародної наукової конференції (24–25 травня 2019 р., м. Дніпро)*. Наук. ред. О. Ю. Висоцький. Дніпро: СПД «Охотнік», 2019. С. 68–71.
6. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://surl.li/clneph>
7. Мова та суспільство: сучасна мовна політика в Україні. URL: <https://surl.li/wguylf>
8. Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ (Збірник наукових праць). К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 688 с.
9. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>
10. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>
11. Уряд схвалив розроблену МКІП програму забезпечення розвитку та функціонування української мови до 2030 року. URL: <https://surl.li/grmvbn>
12. Фудерер Т., Данилевська О. Престиж української мови та ставлення до двомовності за оцінками мовців різних вікових груп. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 2019. Том 22. № 1. С. 173–181.
13. Шумицька Г. В. Українська мова в полілінгвальному просторі Закарпаття. *Українська мова*. 2021. № 1(77). С. 3–19.

Malinska H. D., Horban' H. M. LANGUAGE POLICY IN UKRAINE: CURRENT CHALLENGES AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN A MULTILINGUAL ENVIRONMENT

The article is devoted to the scientific and theoretical analysis of the consequences of Russification and language conflicts in Ukraine, as well as to the identification of strategic approaches to overcome these challenges. The study considers language policy as a systemic set of instruments and measures aimed at the practical implementation of state regulation of language relations, ensuring language balance and achieving certain sociocultural and legal goals based on the principles of constitutional law. The article examines the key provisions of the legal acts regulating the use of the state language in the public sector, official documentation, business communications and everyday life. The author outlines the main objectives of the language policy, including ensuring a high level of proficiency in the Ukrainian language among civil servants, developing and implementing standards of professional terminology, and creating favorable conditions

for popularizing the Ukrainian language among citizens. Considerable attention is paid to the role of the state language as an instrument of national security, especially in the context of reintegration of the temporarily occupied territories. The article substantiates the strategic role of the Ukrainian language as a fundamental factor in preserving national identity, ensuring social harmony and strengthening statehood. It is emphasized that the growth of the share of Ukrainian-language cultural products is an important indicator of the success of the language policy. The article emphasizes the integrative function of the Ukrainian language, which contributes to the consolidation of society, modernization of social processes and effective counteraction to external threats. Thus, the article highlights key aspects of language policy development that are necessary to strengthen the position of the Ukrainian language as a central element of national self-determination.

Key words: multilingual environment, state language, constitutional principles, linguocide, Ukrainian language.